

Visko buvo...

Joana Uliauskaitė-Mureikienė. Likimo išbandymai. 2-oji laida. Vilnius: Versmė. 2013.

Joana Uliauskaitė-Mureikienė išleido pataisytą ir papildytą memuarų knygą „Likimo išbandymai“, kurios pagrindą sudaro jos, kaip rezistentės, kalinimo Kaune (1945–1946), lageriuose prie Uralo (1946–1949), Sibire (1949–1950) ir Norilске (1950–1954) atsiminimai. Žinoma, knygos paskirtis ir prasmė daug platesnė negu vaizduoti įkalinimą, tą devynerius metus trukusią kančią. Joana bendrina aštuonių dešimtmečių gyvenimo kelią, vis pasišnekučiuodama su likimu: kodėl likimas jai buvęs toks negailestingas? kodėl buvo atimti gražiausi jaunystės metai? Subtili, aukštos dvasinės kultūros moteris gydytoja pediatrė su tik jai būdingu įsijautimu vis savęs klausia: „Ar aš buvau laiminga?“ Baigdama pasakojimą, ji kelis kartus ir vis kitame kontekste (kalinimo, draugystės metų, šeimos) ištaria palaimingus žodžius: „Taip, esu laiminga.“ Laiminga, kad likimo ir Dievo buvo išvesta iš vergijos, sukūrė šeimą, apgynė meilę, išaugino dvynukus, iki šiolei visur drauge su vyru Juozu... Juodu abu džiaugiasi anūkais ir provaikais...

Į bendrinantį pasakymą *visko buvo* (išdavysčių, orumo žeminimo, prievartos, kančios) nežada Joana atliepti *žiezulingumu* (ji gerai įsidėmėjusi šį mons. Kazimiero Vasiliausko vartotą žodį), tai ardytų asmenybės vientisumą ir supriešintų lietuvius su lietuviais. Nors knyga pirmiausia liudija subtilų gydytojos asmeniškumą (gyvenimo tėvų ir savo šeimoje aprašymą), subjektyvų jos santykį su likimo išbandymais, bet knygos prasmė ne vien tokia, ne vien sunkumų ir kančios vaizdavimas. Vieno asmens likimas atskleidžiamas apmąstant pokario kartos likimą, tremtinių dalia įprasminama kaip politinių vėjų pagairėje atsidūrusios Lietuvos dalia. Todėl ši knyga turi testamentinę prasmę: mes apgynėme krikščioniškas vertybes, net mirties akivaizdoje kaip niekada buvome stiprūs. Bendra malda mus, pasmerktus kančiai ir mirčiai, sutelkė, ir tada mūsų gyvenimo vilties ir laisvės siekio jau niekas negalėjo sunaikinti – nei badas, nei Sibiro šaltis, nei kiekviename žingsnyje primesta baimė, net į krūtinę atstatyti automatai...

Knygos įtaiga tokia didelė, kad pradėjęs jau negali pastumti į šalį. Turi kuo greičiau baigti skaityti ir daug ką aprašyto vertinti: vitališkos prigimties ir tautinio išsiauklėjimo vienybę, krikščioniškojo pasaulio žmonių (rusų, ukrainiečių, lietuvių, baltarusių, latvių, estų) solidarumą lageriuose, meilę tarp lagerio viršininko ir kalinės, Usos upės, Uralo kalnų, šalto ir mums svetimo Sibiro taigos grožį, seksualinį gulago kriminalinio kontingento ir viršininkų priekabiavimą, sveikatą alinančio darbo atgrasumą...

Tokią, ypač dvasiškai gilią ir įtaigią knygą gali parašyti tik tas autorius, kurio didelė atminties galia ir aukšta psichoemocinė (Karolio Wojtylos vartotas žodis – priešybė vegetatyvumui) kultūra. Juolab kai rašoma prabėgus penkioms dešimtims metų (lageriuose rašyti dienoraštį nebuvo įmanoma dėl vis vykdomų brutalių kratų). Tenka vėliau, jau grįžus į Lietuvą, pasitelkti atminties ir išpūdžių aruodus, kurie buvo pradėti kaupti, likimui primetus, vaikystėje ir ankstyvojoje jaunystėje. Tokiame amžiuje patirti išgyvenimai niekada neišblėsta, jų tvarumas su niekuo kitu nepalyginamas. Visa šios knygos pasakojimo ir vaizdavimo eigastis pirmiausia glūdi būtent vaikystės ir jaunystės pajautose, ir belieka viską taip, kaip likimas lėmė, atsiminti ir įprasminti. Rodos, tie lagerių atsiminimai patys vedžioja autorės rankoje laikomą rašiklį. O iš tiesų labiausiai viską lemia pačios autorės asmenybė, jos talento jėga, išskirtinė geba pasirūpinti vienybe – ir prasmingai būti gyvenime, ir jį vaizduoti. Svarbi ir kita vienybė – perteikiamo vaizdo (tiesiog ištiesų vaizdu grandinės) ir jį lydinčio sampročio. Skaitant knygą vis neapleidžia mintis, kad Joanos atsiminimai turi filosofinę atsvarą, nors ji pati tiesmukai nebruka nei mąstytojų pavardžių, nei autoritetų citatų. Autorės filosofija kitokia, plaukianti iš jos asmens vienybės su pasauliu pajautos (kalinimo metais), suvokimo, kad gyvenime viską tvarko aukštosios jėgos – likimas ir Dievas. Kai tavo nuostatos filosofinės, gali eiti į empirinių pagavų pasaulį, berti atsiminimus kaip iš gausybės rago, ir jų bus nei per daug, nei per mažai, o bus tik tiek, kiek jų turi būti dėl vaizdavimo tikrumo ir autentiškumo.

Atskleisdama lagerių šurpią tikrovę, autorė, kaip sakoma, eina iki siulės, nieko nuo skaitytojo nenuslėpdama (patiriamas toks išpūdis) – nei fiziologinių reikmių tenkinimo kalėjime, nei kriminalinių kalinių priekabiavimo su peiliu rankoje, nei dvasinio silpnumo akimirku... Buities detalės, kaip kalinės kančios kasdienybė (gali būti ir tokia, nekasdieniška kančios kasdienybė), pateikiamos vis apmąstant būtybės santykį su viską lemiančia ir sutvarkančia Būtimi, Visatos ir dargi aukštesne už ją pačią jėga. Autorė puikiai suvokia, kiek galima vaizduoti lagerio kasdienybę. Tikrai nebūtina visko, ką patyrei, atspindėti, o tik tiek, kiek gali įprasminti. Saikas – tai potyrių atranka, lydima nutylėjimo... Koks prasmingas autorės, baigiančios pasakojimą, pastebėjimas: „Gal pati nenorėjau ko nors atsiminti“ (p. 379). Tai gero estetinio skonio ženklas, individualizuoto pasakojimo ir vaizdavimo gebėjimas tuos gausius potyrius subalansuoti ir juose sukcentruoti emociją įtaigą. Autorėi svarbiausia žmogaus jausmų pasaulis – visa ko pradžia ir pabaiga. Kaip svarbus ir niūrius išgyvenimus lageryje lydintis refrenas – ir varge spindi grožis, kaip iškankintame veide ašara. Užtat šią knygą tinka vadinti nelauktai – kančios estetika. Gyveni tol, kol neprarandi, kad ir būdamas siaubingoje aplinkoje, grožio pajautos.

Tiesiog rūpi išryškinti aprašymus, kurie knygoje įtaigiau. Suprantama, skaitytojas juos atsirenka. Dera pabrėžti, kad man, kaip skaitytojui, *taip atrodo*, kad būtent tokie, kaip čia minimi, epizodai *išspaudė ašaras*... Mano galva, Joana bus bene didžiausią įtaigą pasiekusi pasakodama, kaip ji, septyniolikmetė rezistentė, Kaune kalinama vienoje kameroje su gaujos „Juodosios katės“ sadistėmis ir išgyvena iki tolei neregėtus ir negirdėtus baisumus, kaip jos, moterys, iš Kauno kalėjimo varomos į geležinkelio stotį, kaip atvestos į lagerio šiaurėje pirtį išrengiamos ir turi jos (ir septyniolikmetė mergina) praeiti pro vyrų su skustuvais rankose „postą“, kaip pūgos metu ją „parveda“ į lagerį Burlakas (jaučio vardas), kaip pasmerkto mirti lagerio moterys, pačios to nežinodamos, kasa sau duobę

ir kaip rusė kalinė, atsakydama į Joanos klausimą, kam ta tranšėja kasama, su nuostaba ir širdgėla teištaria: „Janečka. Janečka...“ Už vaizdavimo ypatingą įtaigą atskiros pastebėjimo vertas Norilsko sukilimo aprašymas, lydymas žodžių: „Žmogus turbūt niekada nebūna toks stiprus, kaip stovėdamas mirties pavojuje“ (p. 269). Juodos vėliavos su raudonais kraujo dryžiais virš Norilsko – patetiškos didybės vaizdas, kurio tragiškoji baigtis – sukilusių kalinių naikinimas – baigiamas ne beviltiškumo atodūsiu, o didingiems finalams būdinga gaida – žmogus stipriausias atsidūręs mirties pavojuje. Tada širdis tai šaukiasi gyvenimo ir laisvės.

Ko lageriuose daugiausia patirta, to ir knygoje turi būti daugiausia – tokia peršasi mintis, kai skaitai „Likimo išbandymus“. Kalinama Joana daugiausia patyrė alkio, šalčio, baimės, neretai rodėsi, kad širdis iššoks iš krūtinės (kelis kartus kartojamas taiklus pasakymas). Daug ką sako pavartoti svetimžodžiai, kurių neįmanoma lietuviškais atitikmenimis pakeisti (tokių nėra) – dingtų prasmė: *paikė, balanda, paraškė, bajinė (antklodė), balanda, moškara, bušlatai, plyvun, balokas, nariadčikės, blatniakai...* Nemanau, kad čia šių žodžių prasmę ir reikšmę būtina aiškinti – tai skaitytojas ras knygoje. Tie žodžiai yra išaugę iš lagerio skurdžios buities, iš darbo beprasmybės. „Mums reikia ne jūsų darbo, o jūsų kančios“; – sakė Joanai vienas lagerio sargybinis.

Kas kita ta lagerio realybė, kuri tarsi išorėje nepastebima, nes ji – dvasinė vertybė. Gyveni tol, kol neprarandi blaivaus mąstymo, Tėvynės ilgesio ir meilės, grožio suvokimo, tikėjimo šviesos, kurią lydi viltis ir Dievo meilė. Autorė parodo bei įrodo maldos ir raudos vienybę, skausmo nuskaidrėjimą per giesmę, Maironio ir Brazdžionio eiles, gautus iš Lietuvos tokius laukimo ženklus, kaip tie sesers Girdutės laiške atsiųsti žibutės žiedeliai. Kai tikrovė baisesnė už siaubo sapną, gelbsti giesmė ir malda:

Ir staiga lyg vėjelio dvelksmas, lyg šnabždesys, lyg kokia dejonė, vos girdimas garsas – giesmė. Iš kur ji plaukia? Jos, tylios, pilnas barako oras. Žodžių nesuprantu, neišskiriu. Tik melodija. Sėdžiu tarsi pakerėta. Širdis daužosi. O žemi giesmės ar dainos garsai vis aidi garsiau ir aiškiau. Kas tai? Atsiremiu į sieną, ir giesmės garsai aiškesni, sklinda tamsaus barako erdvėje. Suprantu – gieda žmonės gretimoje patalpoje, už lentinės sienos. Nugalėjusi baimę, nusliuogiu nuo gultų, išeinu į lagerio zoną.

Šaltis užgniaužia kvėpavimą. Šiaurės naktis skaidri kaip stiklas, mėnulio pilnatis, sakytum, dar labiau stingdo orą. Pusnys spindi mėnulio šviesoje. Mūsų barakas tupi sniego pusnyje iki stogo, bet vis tiek suprantu, kad jis yra iš dviejų dalių. Pereinu tamsų prieangį, lygiai tokį patį, kaip mūsų barako. Praveriu duris. Pradžioje nesusivokiu, kur patekau. Blankioje šviesoje įžiūriu tik suklypusių žmonių šešėlius. Geriau įsižiūrėjusi, ant apšarmojusios galinės sienos matau iš berželių sukaltą kryžių. Ir girdžiu giesmę. Ji nuostabi – tarsi mane apglėbia. Žodžių nesuprantu. Jausmas toks, lyg patekau į bažnyčią. Prie durų priklaupi. Visą laiką širdį spaudę gniaužtai pamažu ima atsileisti. Širdis atšyla, rimsta jausmai. Meldžiuosi klausydama nepakartojamos giesmės. Nežinau, kiek laiko meldėsi, giedodavo žmonės. Nurimusi klūpojau prie durų. Atsipeikėjau apsupta jaunų tamsiaplaukių merginų (p. 106–107).

Joaną apsupusios merginos – iš Vakarų Ukrainos. „Yra čia žmonių“, – rašo Joana. Ukrainiečių katalikių malda ir giesmė nuramino ir pažadino aukščiausius jausmus: „Išėjau į zoną. Danguje žibėjo šiaurės žvaigždės – aiškios ir šaltos. Tokia ledinė balta žydruma. Dieve, kaip ilgėjau namų, Lietuvos, mamos. Kaip ilgėjau žvaigždėto Lietuvos dangaus.“ (p. 107).

Tokie visos knygos apmatai ir ataudai: liūdesį ir skausmą keičia nuskaidrę jausmai, vėl ir iš naujo beprasmybės lauke pradeda degti tarsi rankoje laikoma vilties žvakė. Tuo ir įdomi Joanos Ulinauskaitės-Mureikienės knyga „Likimo išbandymai“, kad, ją skaitydamas, regis, daug kartų pats drauge su Joana klumpi ir atsikeli, nubrauki ašarą ir vėl įsižiūri ten, kur plaukia upė ar ošia Sibiro kedrai: „Toje pusėje turėtų būti mano Lietuva.“ Vis tas amžinas lietuvių ėjimas į Lietuvą. Viena jėga jį išvaro iš Tėvynės, o kita jėga vėl veda į Lietuvą. Taip buvo ir taip bus? Visko bus?

Prof. habil. dr. Juozas Vytautas UZDILA